

RESTITUIRI

ALEXANDRU MARCU

DIN VOLUMUL *ASPECTE ITALIENE*

ROMANTICII ITALIENI ȘI LATINITATEA NOASTRĂ

Din atâtea și multe cauze, cel de-al optsprezecelea veac poate fi asemuit cu Renașterea, mai ales dacă ne gândim la marea, adâncă preschimbare culturală și spirituală la care a stat de față omenirea în acele două răstimpuri ale istoriei sale moderne. De nu alta, puternica, aproape contagioasă pasiune pentru cercetările „științifice”, constituie unul dintre cele mai izbitoare puncte de contact între Enciclopedism și Renaștere. Și una și alta au fost epoci în care s’a constatat tot așa de vie pasiunea, adesea „mania”, pentru călătorii, întreprinse tot în scop „științific”, fenomen care ne va explica din capul locului frecvența călătoriilor italieni în Principate, în decursul întregului veac al optsprezecelea.

Atari călători, deși ținteau să realizeze postulatele lor „enciclopediste”, nu au uitat niciodată să ne consemneze, în scrierile lor academice, entuziastele păreri, cu privire la latinitatea noastră, controlată la fața locului. Și așa, din scrierile acestor enciclopediști, ideea s’a răspândit și în operele acelor literați italieni care n’a avut

NOTA REDACȚIEI: Volumul *Aspecte italiene*, reunind articole ale autorului din diferite perioade ale activității lui, a apărut în anul 1942. Reproducem mai jos trei dintre articolele incluse în acest volum (*D.P.*).

prilejul să ne cunoască de-a dreptul. Precum este cazul celebrului Lodovico Muratori, dar nu și al Contelui Marsili, strălucitul geograf și etnograf al Transilvaniei către 1700, călători în mai multe rânduri prin Muntenia (cu rosturi clandestine diplomatice, la Curtea lui Constantin Brâncoveanu), unde s'a întărit în crezul său conștiința latinității graiului nostru, pe care nu-l trecea cu vederea în numeroasele-i opere, publicate ori nu. La fel, florentinul Del Chiaro, ale cărui *Revoluții moderne ale Valahiei* sunt până azi socotite drept una din cele mai bune cronică ale vremurilor aceluiași Voievod Brâncoveanu (vremi care-au cunoscut un moment de adâncă înrâurire italiană). Dar iată că nici eruditul arheolog enciclopedist și autor de drame mitologice Scipione Maffei, din Verona lui, nu se sfiește să afirme, încă din 1732, în legătură cu ce aflase dela ofițerii austriaci cu garnizoana în acel oraș. „...Se povestește ca o minune că în Valahia, ba până și în Moldova, s'ar vorbi italienește; făcând speciale cercetări, am constatat într'adevăr că în acea țară a rămas ceva din graiul milițiilor romane, care au stat acolo, ca într'un ținut de margină...”. Alături de Maffei, iată-l apoi pe venețianul Francesco Algarotti, literat vestit și acesta pe vremea lui, călător în Rusia și interesându-se de Basarabia moldovenească, în primele decenii ale aceluiași veac; abatele Fortis, călător în Dalmația (unde i se pare a descoperi latinitatea Românilor morlaci); un Lionardo Panzini (secretar, la București, al lui Ipsilanti și ținând corespondența cu Metastasio, ale cărui drame pătrundeau de timpuriu în Principate prin mijlocirea grecilor din Viena), sau cei doi abați Sestini și Boscovich, ale căror relații de călătorie constituie și azi una din cele mai credincioase icoane ale Principatelor, surprinse pe când epoca fanariotă era în nefastu-i apogeu; dar până și ilustrul fiziolog naturalist Spallanzani, gloria Paviei, călătorea prin Muntenia către 1786, ani în care-și scria *Observările istorice și naturale cu privire la Valachia și Moldova* raguzanul italianizat Raicevichi.

Toți acești enciclopediști italieni, ocupându-se conform cerinței vremii lor, de Principatele danubiene, n'au pierdut o clipă din vedere tradiționalele observații cu privire la romanitatea noastră, pe care au ilustrat-o neîncetat prin descrierea fizionomiei, istoriei, graiului, până și a costumelor observate la fața locului. Opera lor alcătuiește principalul izvor de informație în aceeași direcție pentru urmașii romantici, care trebuiau să se intereseze de Români, ca să asculte de diferitele cerințe ale doctrinei lor: exotismul istoric și cel geografic; ideologia umanitarist-cosmopolită, ținând la emanciparea popoarelor subjugate, precum eram; interesul folcloristic; progresul filologiei romanice; idealul mazzinian de federalizare a popoarelor din Orient; bătăliile patriotice, tinzând la Unirea și Neatârnamarea aceluiași țări, bătălii susținute de intelectualii români ca și de cei italieni; în sfârșit, înfrățirea împotriva dușmanului comun, care era Austria habsburgică.

S'au ivit astfel în Italia cei dintâi romantici „românizați”, printre care se înscrie și în ordine cronologică, un Ruscalla, dar mai ales acel Carlo Cattaneo, a cărui ingenioasă paralelă între limba italiană și cea română poate fi socotită drept izvorul de inspirație a mișcării și a doctrinei italianizante, propovăduită la noi de Heliade Rădulescu; dar iată-l pe fenomenul poliglot cardinal Mezzofanti, care încă din 1815 ținea la Academia de Științe din Bologna un savant *Discurs asupra*

Limbii valahe, spre a ajunge la concluzia că în Principate „latina dăinuiește și tronează pretutindeni, în însăși structura ei... Nu e gând – mărturisirea Cardinalul – nu e concepție, nu e imagine, care să nu se exprime deplin în această limbă, în chip firesc și spontan”... Iată de ce nu ne vom mira prea mult aflând că însuși Leopardi, celebrul poet pesimist al Italiei romantice, în răstimpurile chinuitoarelor răgazuri erudite, despre care stau mărturie vastele volume de *Însemnări*, a găsit prilejul să se ocupe, alături de limbile clasice și de celelalte neo-latine, de limba română, în raport cu celelalte. Leopardi aflase în 1821 că fiind „derivată tot din latină, menținându-se mereu în stare rustică, este foarte potrivită ca să dea multe știri de vechea latină vulgară”.

Cazul lui Leopardi ni se pare foarte semnificativ, căci ne oferă dovada că interesul de latinitatea noastră se generalizase într’atâta în Italia, către 1825, încât nu-i mai scăpa niciunui literat ori cugetător italian. Să ne mire apoi constatarea că nu era acolo revistă, manual, ori publicație romantică, în care să nu se citească pagini din ce în ce mai revelatoare în ce ne privește?

Un alt scriitor italian, care mulți ani s’a ocupat cu deosebită competență de graiul și latinitatea noastră, a fost astfel dalmatinul Nicolò Tommaseo. Ca un adevărat filolog orientalist, acest Tommaseo a găsit prilejul necesar să se ocupe în mai multe rânduri de limba română asemuind-o cu latina vulgară; ceva mai mult, a luat și atitudine politică în fața luptelor lăuntrice pentru emanciparea întregului neam românesc și pentru unitatea națională. „Transilvania nu este maghiară în întregime – afirma Tommaseo în adevăr către 1859 –; iar satele, adică majoritatea națiunii, vrednică de respect fiind cea mai simplă și mai nevoită de ocrotire, satele sunt românești”. Convingerea ilustrului scriitor mergea atâta de departe în acest sens, încât n’a refuzat să scrie, în 1859, un manifest clandestin, adresat soldaților transilvăneni care, încorporați fiind în armata habsburgică, luptau în Italia de Nord împotriva italienilor, dar pe care Tommaseo voia să-i vadă trecând în rândurile armatei piemonteze: „...Voi, Români, vă lăsați familiile și scumpa Patrie, ca să muriți în Italia, luptând împotriva italienilor, împotriva acelei Nații care este maica Nației voastre. Sunteți un neam vestit și puternic”. Și mai departe adăoga: „limba italiană este sora dulcelui vostru grai...”.

Cu trecerea anilor și cu afirmarea tot mai temeinică a propășirii săvârșite pe tărâm social și politic în Principate, a prins să se răspândească de timpuriu printre literații italieni cunoașterea literaturii noastre: atât cea populară (din care dădea sugestive exemplificări marele istoric Cesare Cantù, urmat apoi de romantistul Arturo Graf, care-și petrecuse tinerețea la Brăila), precum și literatura cultă, despre care în multe rânduri s’a ocupat neobositul Ruscalla, prieten și admirator al lui Vasile Alecsandri, de a cărui lirică atâta se interesa, încât îi și consacrase un ciclu de prelegeri la un curs de limba română inaugurat la Universitatea din Torino; iar alături de Ruscalla, venețianul Marc Antonio Canini, agentul agitatorului federalist Mazzini (al cărui colaborator la Londra fusese la un moment dat Nicolae Bălcescu și mai apoi Dimitrie Brătianu). Marc Antonio Canini petrecuse mulți ani în Principate, luând parte activă la evenimentele politice în legătură cu Unirea, și avea să publice mai târziu o vastă antologie a liricii universale, în care rezerva o parte de seamă literaturii românești.

Către 1860 interesul purtat nouă de scriitorii italieni și destinele romanității noastre, în mijlocul sporitei marea pan-slave, era așa de viu în Italia, încât ne vom explica pe de-a-ntregul și motivul pentru care atâtea alte personalități politice ori culturale au venit să mărească numărul precursorilor în acest câmp de entuziastă activitate filo-latină. A fost epoca în care și-au făcut educația spirituală, la flacăra acestui entuziasm, cei mai cunoscuți filo-români dela sfârșitul veacului trecut (cine nu-și amintește de numele unui Angelo De Gubernatis, Bruto Amante, Tullo Massarani, Carlo Tenca, Cesare Corenti, ori Gabriele Rosa?); a fost epoca în care exponenții cei mai de seamă ai politicii italiene s'au convins ca niciodată mai mult de nevoia de a sprijini cauza Românilor, atâta de asemănătoare și legată de marea cauză națională a italienilor; a fost epoca în care Garibaldi se gândea să întreprindă o expediție militară în Principate, ca să atace Austria din Munții Moldovei. („Între patria voastră și poporul italian – scria el în 1861 devotatei Dora D'Istria – există atâtea motive de dragoste, încât ți se va părea lucru cât se poate de firesc ca eu, prin mijlocirea dumitale, să le adresez concetățenilor români un sfat, ce cred că va folosi interesului general”); a fost epoca în care ideile aceluși Giuseppe Mazzini au pătruns atâta de adânc crezul patrioților noștri, încât să ne îngăduie a reface azi, pe baza documentelor de arhivă încă inedite, o istorie a *Ideologiei mazziniene în Renașterea politică a României*, și în care Mazzini însuși a găsit nenumărate prilejuri să se ocupe și să scrie părerea lui despre Români pe a căror latinătate și-a bizuit tot mai mult nădejțile, întru înfăptuirea mult doritei Federalizări a popoarelor Europei. („...Atât pentru a se îndeplini misiunea în Europa – scria Mazzini – cât și pentru înrăurirea viitoare pe care trebuie să ne-o asigurăm în Orient, este indispensabilă Italiei o strânsă alianță cu cele trei elemente, Greci, Slavi de sud și Români. Întinzându-le o mână prietenoasă și ajutându-i să se înjghebeze în Națiuni, Italia va promova mișcarea maghiară și renașterea polonă deschizându-și astfel căile Orientului...”); a fost în sfârșit epoca în care Cavour, și cu el Regele Victor Emanuel II, s'a arătat așa de sincer convins de dreptatea cauzei naționale românești, în momentele grave în care era să se hotărască pentru totdeauna soarta viitoare a României moderne, liberă și unită; a sprijinit chiar cu atâta statornicie și dârză voință această nobile cauză la Congresul dela Paris, ca și în alte împrejurări, încât să ne silească a-i scrie numele în fastele dăinuirii noastre, alturi de numele Împăratului Napoleon III.

Ceva mai mult. În epoca pe care o evocăm, în timp ce literatura italiană decădea către un al doilea romantism, cei mai de seamă reprezentanți ai ei, poeții Aleardo Aleardi și Giovanni Prati, găseau în istoria noastră motivele lor de inspirație, spre a ne da, mai ales primul, opere romantice propriu zise în care istoria românească ocupă loc de frunte. Poema lui Aleardi *Cei șapte soldați* e inspirată într'adevăr aproape numai din viața Românilor transilvăneni și este una dintre cele mai izbutite producții ale acestui poet.

„...Dar cine ești, l-am întrebat,
Tu care plângi și stai de vorbă?”.
El mi-a răspuns: „Prea scurtă mi-e povestea,
O, scump poet. Eu sunt Român,

De-un neam cu tine. De ginta cea latină
Lăsat ca să vegheze, cu-acvilele pe Istru,
[Involburatul Orient.

O mie șapte sute de ani lăsați uitării,
Străbunii mei trăiră...
În fața ca de sticlă a unui lac
De munte, albastru și tihnit în adâncime,
Mi-era întreaga lume, în care valul ostenit

Spumos și-l odihnește Oltul,
Se răsfrângea cu ziduri albe
A mea căsuță din părinți.
Într'o poiană'n mijloc, ruina unui Castru
Durat de Dacicul Traian,
Stătea drept pomenire
A Romei fără moarte..."

Deși traduse de noi, atare versuri par ale lui Alecsandri ori Bolintineanu, dar sunt ale amintitului poet italian. Este cea mai categorică dovadă, din câte mi-a fost dat să găsesc până în prezent, a măsurii în care am pătruns cu istoria și povestea noastră ca popor latin în conștiința unui poet din Occident.

Romanticii italieni ne-au cunoscut, ne-au studiat, s'au entuziasmat la descoperirea latinității noastre, care, de fapt, era o descoperire cu mult mai veche, făcută tot de scriitorii italieni ai Veacului XV, pe vremea erudiției umaniste a Renașterii. Căci istoricii și filologii italieni de acum patru sute de ani și mai bine, ne-au descoperit latini, pentru întregul Occident.

Drumeț român, nu vei putea uita o noapte petrecută la Roma, în lungul Căii Appia, dincolo de ziduri. În urmă ai lăsat oglinda spectrală a Lacului Nemi, iar acum mergi călăuzit de licărirea ce te face să ghicești pe linia zării, semnul strămoșesc al Cetății.

Înaintai printre mormintele pângărite ale Cavalerilor Romani. La scânteirea lunii pline, răsărea albastră când și când, răsfrângerea urnelor și a pietrelor de mormânt, pe care întrezărea-i chipul neclintit de Matroane.

În depărtare se auzea talanga oilor ce pășteau iarba udă de rouă, printre ruinele risipite pe întinderea Campaniei romane. Pașii te îndemneau să tulburi somnul mausoleelor solemne, în care-și odihneau sborul de peste zi legioanele de găze și de fluturi, cu aripele grele de polenul ginestrelor în floare. Mergeai cu pasul domol spre Carul Mare, care-și luneca pe bolta scânteietoare roțile de aștri. Eternă rătăcire de-a-lungul Căii străbătută odinioară de legiuni și sclavi, ce-și numărau pașii pe aceleași lespezi de lavă, pe care înaintai în noaptea aceea.

În vreme ce creasta apeductului claudian, cu linia-i întretăiată, îți evoca neîntrerupta scurgere a vieții care, frântă într'un loc, răsare iar în lumină, după șerpuiți subpământene: așa cum înflorește viața Romei de azi, din tăcerea ruinelor de mult. Și te duceai cu gândul la umanistul italian care, după treisprezece veacuri și mai bine, a avut prima oară viziunea clară a latinității românești.

LAZZARO SPALLANZANI

CĂLĂTOR PRIN ȚINUTURI ROMÂNEȘTI

Dintre călătorii străini care au cercetat Principatele noastre în a doua jumătate a secolului XVIII, fie pentru că-i aduceau în suita lor Principii fanarioți cu care se împrieteneau la Constantinopol, fie trași de crescânda manie exotică a epocii, unul din cei mai iluștri prin ceea ce reprezenta în stima Europei occidentale, a fost desigur savantul italian Lazzaro Spallanzani.

Lui, ca mare descoperitor în Științele Naturale și în Fiziologie, dar și ca neștiut călător în părțile noastre, îi vom consacra rândurile ce urmează.

Trăind în epoca enciclopedismului, pe care ne place a o interpreta și drept o nouă Renaștere în ce ne privește pluralitatea de preocupări sau confundarea disciplinelor umaniste cu Literatura, propriu-zisă, Spallanzani a fost, neîndoios, cel mai ilustru emul și coleg al lui Volta, alături de care a asigurat Italiei din acea vreme locul pe care-l ocupă în Istoria Științelor moderne; savantul căruia Lavoisier îi cerea părerea despre propriile cercetări și pe care Pasteur l-a recunoscut totdeauna drept fericit înaintaș; cercetătorul care-i mijlocise lui Volta însuși calea celebrei descoperiri în domeniul electricității, prin studii anterioare asupra vietăților marine purtătoare de curent electric; iată cine a fost Lazzaro Spallanzani.

Născut la 12 ianuarie 1729 la Scandiano, un târgușor din Nordul Italiei, lângă Reggio Emilia (oraș în care se cercetează astăzi un grandios muzeu, *Spallanzani*), învățatul și-a trecut de timpuriu teza de doctorat în Bologna, renumitul centru universitar, în care înființase nu de mult un Institut pentru cercetări științifice Conte Luigi Ferdinando Marsili (cunoscător ca nimeni altul al Transilvaniei și al Dunării românești). Ajuns de timpuriu „lector” la o Universitate de provincie, în vârstă de treizeci și trei de ani și numai spre a beneficia de unele privilegii, Spallanzani s'a preoțit, îmbrăcând această haină de „abate”, pe care-o purtase cu atâta galanterie laică un Galiani, sau Casanova. Datorită confuziei vremii între Litere și Științele pozitive, tânărul profesor a început prin a cultiva literatura, deși vocația pentru studiul naturii avea să-l facă în curând celebru prin descoperirea, împotriva lui Buffon, a unei noi teorii experimentale asupra structurii elementelor germinale. Apreciat de societatea galantă a saloanelor, în care se discuta știință și se afectau menuete urmărite prin monoclu, tânărul abate a fost chemat de Maria Tereza, pe atunci stăpânitoare peste părțile acelea ale Italiei, profesor de Științele Naturale la Universitatea din Pavia, după ce refuzase invitații similare la Coimbra, ori chiar la Petersburg. Svonul despre experiențele și descoperirile italianului ajunseseră într'acestea

până la Voltaire care, odată repetată cu succes experiența lui Spallanzani cu tăierea capului de melc spre a vedea cum crește singur altul în loc, se declara dispus să dea crezare și zvonului că profesorul dela Pavia ar fi putut învia morții. În vreme ce faima îi sporea acestuia și cu ea activitatea pe tărâmul biologiei experimentale, drept adevărat om de știință neputându-se mulțumi cu cercetările de laborator, Spallanzani a ținut să-și îmbogățească experiența și direct, în contact cu natura, întreprinzând o serie de călătorii de studii prin cele mai variate părți ale Europei meridionale, menite să-i îmbogățească descoperirile și să-l țină mereu în încordată activitate. Părăsea astfel tot mai des în anii maturității sălile Universității paveze pentru atari călătorii, cu tot succesul șgotos al lecțiilor pe care un martor ocular le evoca astfel: „Niciuna din sălile acestui mare edificiu nu era în stare să cuprindă imensul auditoriu. De pe catedră, cea mai înaltă din toate, cu pălăria pe cap totdeauna, Spallanzani își declama lecțiile cu aer de piredicator și cu ciudate inflexiuni în glas. Uneori parcă era tunet, în vreme ce, când vorbea în paranteză, abia se auzea ce șoptește. Uneori dădea cu pumnul în catedră, altădată se înduioșa într'atâta că-i venea parcă să-i sărute pe studenți...”.

După mulți ani petrecuți cu lecții, studii, descoperiri și călătorii, după ce în 1797 fusese invitat din ordinul lui Napoleon să profeseze la Jardin des Plantes, iar el refuzase cinstea din pricina bătrâneții, în plină activitate totuși, Lazzaro Spallanzani murea în ziua de 12 Februarie 1799, după ce-și legase numele de o întregă serie de cuceriri în domeniile variate pe care le-a cultivat, asigurându-și gloria multor descoperiri, ca și cum una singură, aceea a globulelor albe din sânge, n'ar fi fost deajuns să-l nemurească. Multe sunt într'adevăr teoriile noi ale acestui naturalist, care a pus bazele fiziologiei dezvoltării speciilor, prin aplicarea metodei experimentale la germinația artificială și la reproducerea organelor tăiate și regenerate spontan, punând problema generațiilor spontanee pe drumul nou al științelor pozitive, de unde mai înainte dibuise pe cel al metafizicei. Precizări de capitală importanță le-au fost aduse de Spallanzani și cercetărilor cu privire la circulația sângelui, mare vâlvă făcând pe vremea sa observațiile asupra infuzorilor. Deoarece, pe lângă domeniul biologiei experimentale în care-a excelat până la a fi socotit azi unul din creatorii acestei științe, naturalistul italian s-a ocupat cu aceeași râvnă de mineralogie, de paleontologie, ori de geologie.

Veacul XVIII, pe lângă epoca galanteriei, în care abați cu perucă și cravată de dantelă discutau Matematică și Filosofie cu Ducele în crinolină, este denumit veacul enciclopedismului și al regenerării culturii sub toate înfățișările. În acel răstimp premergător romantismului s'a impus cunoașterea directă a lumii, sau cosmopolizarea culturii prin importuri de împrumut, adesea nemijlocit, prin călătorii de studii întreprinse în lung și largul lumii de intelectualii vremii. O adevărată manie a

călătoriilor îi cuprindea pe toți către 1750. Călătorii în Nordul Europei, în Anglia, la Paris, la Viena, la Petersburg, în Spania, în Orient, până și la București.

Mai mult ca oricine, un om de știință ca Lazzaro Spallanzani nu se putea sustrage acestui postulat al vremii. A călătorit deci și el mult între anii 1761–1792, în Elveția, prin Piemont și Savoia; pe lacul de Como (pentru cercetări geologice) în Apenini și pe Mediterană, dela Marsilia în Corsica (spre a crea acolo prima stațiune de biologie marină, încă din 1780).

După călătoria de studii pe Adriatică și în Orient, avea să cerceteze Italia de Sud, interesându-se în primul loc de Vulcanii Etna și Vezuviu, pe care i-a explorat cu riscul vieții, stabilind cu acest prilej raportul care există între zăcămintele de petrol, de cărbune, de sare și gazul metan (fapt pe care-l confirmă și la trecerea sa prin Carpați). Însă marele vis al acestui neobosit explorator a rămas călătoria în Orient, întreprinsă către bătrânețe (după cincizeci și șase de ani), în apogeul celebrității, pe când exotismul pre-romantic atrăgea tot mai mult atenția călătorilor asupra Orientului musulman, cate trăia ultimul său moment de grandoare imperialistă, în vreme ce stăpânirea venețiană, după atâtea veacuri, apunea în Levant. Folosind prilejul că se pornea către Pera cu trei corăbii noul „bail” venețian Zulian, naturalistul s’a imbarcat la Veneția în ziua de 22 august 1785, spre a face până la malurile Bosforului mai multe luni, de întinsă activitate pentru savant, dar și de aventuri primejdioase, ca aceea în care era să fie aruncat în apă de marinarii corăbiei pe care se afla, acuzat (în calitatea-i de „vrăjitor”) că deslănțuise furtuna pe mare. (Ceea ce i se mai întâmplase de altfel și lui Leibniz, în drum către Veneția.)

Scopul călătoriei lui Spallanzani în Orient a fost ca, pe lângă observațiile personale ce ar fi făcut, să colecționeze material pentru Muzeul din Pavia, întru cât acest Orient, cu părțile noastre, reprezenta pe vremea sa ceea ce reprezintă Tibetul astăzi.

La Constantinopol s’a oprit zece luni, fiind găzduit în palatul Ambasadei venețiene. Acest fapt i-a îngăduit să studieze în liniște nu numai ce-l interesa direct, dar și viața otomanilor, scriind despre aceștia o carte de observații personale. În același timp i-a îngăduit să cunoască multe personaje ilustre din Constantinopol, printre care a fost și Alexandru Ipsilanti, care în acei ani se pregătea să ia în primire tronul Țării Românești. Această cunoștință îl va îndrepta pe savantul italian către părăginitile maluri ale Dunării, pe care, trecându-le cu bine, după scurte popasuri la București și în Carpați, va trece la Viena, unde-l aștepta întâmpinarea plină de admirație a Împăratului Iosif II.

În înfățișarea acestui apusean pe malurile Dunării noastre, acum peste o sută cincizeci de ani, credem că trebuie surprins un moment de hotărâtoare însemnătate pentru încrucișarea celor două civilizații: una la apogeu, cealaltă în devenire. Dar,

Înainte de a preciza impresiile cu privire la semnificația acestei călătorii, despre care prea puțin se știa la noi, să urmărim calea lui Spallanzani, după plecarea din Capitala otomană. Împrietenirea cu Alexandru Ipsilanti (entuziast admirator al Culturii italiene) îi deschisese în toamna anului 1786 o nouă cale pentru întoarcerea în Patrie: prin Bulgaria, Muntenia, Transilvania și Austria. Ocazia cea mai lesnicioasă i se oferise viitorului Principe de minune: tocmai se întorceau în Țara Românească, oameni care goliseră la Țarigrad sacii cu pungile de aur, reprezentând tributul anual pe care îl plăteau Românii la Poartă. Atras și de siguranța pe care i-o oferea călătoria în atare condiții printr-o regiune altfel nesigură, Spallanzani s'a arătat bucuros să-și poată întinde cercetările și asupra ei. Prilejul se oferea neașteptat de a face observații directe – îl îndemna un prieten din Verona – „pe Dunăre și prin acele țări, pe unde nu s'a fixat privirea niciunui observator sau naturalist de primul rang”. Și așa, în tovărășia – se pare – unui desenator-naturalist (un oarecare Ferdinando Tonioli), înfruntând orice risc, dorind peripețiile care nu s'au întâmplat în tovărășia bunilor cărăuși români, cu lăzile pline de instrumente gingașe după el – termometre, barometre, epubrete, microscopice, pluviometre, substanțe chimice și balanța hidrostatică pe care i-o împrumutase colegului Volta –, iată-l trecând Dunărea cu bine spre București, apoi în căutare de material geologic prin pasurile Carpaților, pe care i-a trecut, în drumul către Viena, probabil, pe Valea Prahovei, pe la salinile din Slănic și, sus, în Ardeal, pe la minele de aur, în care a descoperit urme de pe vremea Romanilor, ca și în Banat. Vestit prin eleganța lui în îmbrăcăminte, ne place a vedea silueta eruditului profesor italian, în haine de abate cu perucă, purtat agale de plăvăni cărăușului din Lunca dunăreană, în dreapta carului cu roata de fag, în cămașa lui neagră de muncă, cu fața pârlită de soare și năduful drumului cu birul până'n malurile Țarigradului, trăgând cu coada ochiului spre „domnul” din vârful patului de fân de șvab coviltir. Ce limbă va fi vorbit, nu prea știe Românul. Îl vede oprindu-se din loc în loc, să adune pietre, să smulgă o buruiană, ori să măsoare cerul cu ochianul. Nu știe cine este tovarășul necunoscut. Dar îl îngrijește pe drum, cum se cuvine să se poarte cu domnii și prietenii domnilor mari. Într'acestea, abatele-profesor, cu profilul sever de medalie romană, scrutează chipul omului care-l poartă pe drumuri defundate de când nu le-au mai așternut cu piatră Romani. Și atunci, în conștiința lui de erudit enciclopedist, cunoscător în ale Istoriei și Arheologiei, se precizează tot mai clară o figură, zărită cândva în Forul lui Traian: captivul dac, întorcându-se acasă cu povara de preț a unei imagini cioplită în marmoră pe malul Tibrului: statuia Zeiței Roma, aducătoare de Civilizație nouă.

Ne place a vedea în confruntarea acestor figuri – a cărăușului dunărean și a profesorului Pavia – simbolul unui moment hotărâtor în Istoria Civilizației românești și a dezvoltării ei așa de târzii, dar atât de sigure și rapide.

BĂRNUȚIU STUDENT LA 46 ANI ÎN ITALIA

I-a fost scris, pe cât pare, lui Simion Bărnuțiu să rămână student mai toată viața, până târziu, după cei patruzeci și șase ani ai unei existențe de frământări și sacrificii. Profesorul dela Blaj învățase carte nu numai acolo, dar și la Cărei, Șimlău, Sibiu, Viena și apoi în Italia, la Pavia, târziu, după 1854. Îndepărtat din învățământ la Blaj, nu șovăise a coborî iarăși pe banca de învățăcel, la Sibiu, în atari împrejurări surprinzându-l revoluția din 1848–49, care avea să dea prilej acestui modest „student” să întruchipeze aspirațiile unei întregi „nații” și să îmbogățească istoria oratoriei românești cu discursul din Câmpia Libertății. Discurs pe care ar fi bine să învățăm a-l socoti nu numai drept expresia conștiinței naționale a Românilor transilvăneni în lupta cu celelalte naționalități, dar și drept expresia revoltei românești împotriva federalismului cosmopolit, atât de apreciat către 1848. În cuvântarea dela Blaj pot fi, într’adevăr, descoperite, ciocnindu-se, două lumi: Europa carbonară a unui Mazzini, în Occident, ori a unui Bălcescu, în „țară”; și, împotriva acestei Europe, naționalismul refractar, xenofob; energic și dârz al lui Simion Bărnuțiu.

Momentul acesta mare din viața studentului dela Sibiu trecuse totuși prea repede. Nu mult în urmă avea să pribegească, prin pasurile din Carpații oltenești, și apoi pe mare, prin Bosfor și Triest la Viena, unde Bărnuțiu ajungea în vara anului 1849.

Înscris regulat la Universitatea din capitala Imperiului abia la 5 mai 1851 (fiind prins până atunci cu „lucrurile cauzei naționale, ca deputat”), nu se simțea bine la Viena. Se gândea din ce în ce mai stăruitor să-și poarte studenția prin alte părți, poate mai prielnice decât Viena, împrejurărilor vitregi în care-i era dat să învețe carte și să dobândească, în sfârșit, un titlu academic mai înalt.

Bărnuțiu a hotărît să-și continue studiile în Italia.

În *Gazeta Transilvaniei* din anul 1852 s’au publicat mai multe „scrisori din Italia”, rar de interesante, în care se descrie tocmai o călătorie de la Viena la Milano, în toamna aceluiași an și pe care, dacă unele nepotriviri de date nu ne lasă a le atribui de-a-dreptul lui Bărnuțiu, le vom folosi aici ca pe ale unui ardelean care a văzut acele părți din Italia, în aceeași vreme, cu aceiași ochi ca și celălalt. „Jurnalul” acesta de călătorie îmbogățește de altfel, prin sine, capitolul călătoriilor români în Italia, la jumătatea veacului trecut. Pornindu-se așa dar spre Triest din Viena, drumetul nostru ajungea pe malurile Adriaticei noaptea spre a admira „magica vedere” – spune el – a portului luminat. După o zi de plimbare acolo, în tovărășia unui prieten milanez, pleca mai departe spre Veneția, pe ploaie. Furtuna și urmările ei neplăcute pentru călători sunt însemnate cu destul simț plastic: „Cei ce stau pe picioare și se încercau a face un pas, erau ca pruncii când se învață a umbla, ținându-se de tot ce puteau prinde cu mâna”. Scăpat cu bine de furtună, i se arătă în

față viziunea Veneției de pe mare, „ca o Veneră într’aripată, ieșită din spumele mării”. Iar după cercetarea orașului Lagunei, ardeleanul nostru putea să exclame fericit: „Salutare din Italia, din vechiul nostru pământ, de unde suntem de atâtea secole exilați, încât frați pe frați nu ne mai cunoaștem”.

Într’acestea, ajuns cu diligența la Milano, Bărnăuțiu cobora de acolo la Pavia, orașul ales de el pentru continuarea studiilor universitare.

Străbătută de Ticino, râu aducător aminte de Mureșul de acasă; dominată de silueta masivă a Catedralei de cel mai expresiv stil gotico-lombard cu aerul său vetust prin podul acoperit cu olane, de peste apă; străjuită până azi de turlele medievale ale diferitelor palate de feudatari îmbogățiți cu îmbelșugarea câmpurilor din preajmă; păstrând acum, dar mai ales către 1850, modesta înfățișare a unui târg studentesc, cu case vechi și gazde ieftine. Năpădită de nămeți iarna și vara dogorită de arșiță ca părțile lui Simion Bărnăuțiu, Pavia – celebră și pentru Certosa din apropiere – putea fi locul cel mai potrivit din câte ar fi dorit ardeleanul nostru, – pentru continuarea, discretă și sigură, a studiilor universitare.

Însemnat centru al civilizatei longobarde în Evul Mediu, orașelul acesta din Lombardia, cu străzi pașnice și înguste, l-a cunoscut de mult pe un Boețiu (pare că și-a scris acolo celebra sa *Consolație*), pe un Petrarca, dar mai ales pe Augustin, al cărui mormânt dăinuiește încă în San Pietro in Ciel d’Oro. La câțiva kilometri de oraș, răsărită din iarba câmpului, se înalță apoi din marmoră și aurării Certosa, una din cele mai fastuoase biserici din câte a fost în stare să împodobească Renașterea italiană. Amintiri ilustre deci și monumente de luat aminte îl întâmpinau, din capul locului, pe ardelean, făcându-și intrarea în Pavia. Dar nici în primele momente, nici mai târziu, semne că l-ar fi împresionat întru câtva, nu avem.

Din chiar mărturiile lui Bărnăuțiu aflăm că, odată ajuns cu bine, trăsesese la un han, de unde însă, din motive de economie, se mutase la o gazdă, care stătea în casa cu numărul 1080, plătind pentru odaie 5 florini pe lună. Casa bătrânului student ardelean se găsea în „Contrada di Santa Mostiola”, corespunzând cu actuala Via Luigi Porta Nr. 7. Este unul din cele mai retrase și mai pitorești colțuri ale târgului unde, pe vremea lui Bărnăuțiu, locuia și celebrul profesor Porta. De reținut este însă faptul că locuința ardeleanului se găsea chiar sub una din cele mai vechi și înalte turle medievale. Detaliu merit să-l fi impresionat pe oricine. Nu pe Bărnăuțiu, care, și de data aceasta, se ferește de orice efuziune sentimentală, în scrisorile foarte numeroase, pe care le trimitea acasă, din Pavia.

„Civitas turrigera, divitas centum turrium”, i se spusese orașului pe vremuri. Către 1850, partea cea mai bine păstrată din acest punct de vedere, era tocmai ulița dosnică în care-și descoperise Bărnăuțiu gazda ce-i trebuia. Potrivită cu sărăcia lui, cu firea lui, cu înfățișarea lui chiar, așa cum o surprinsese, încă din 1848, un Sion, în ale sale *Suvenire contemporane*: „...Acest om – mărturisește într’adevăr Sion –

avea un aer de tot comun; vorba lui îngăimată, natura lui timidă, fizionomia lui liniștită, nu exprimau mai nimic; din contră, părea a fi o jumătate de om, o fantomă ce ar fi abandonat Purgatoriul, ca să se mai întoarcă odată pe lume. Dar după ce ne-am mai apropiat de el, am recunoscut un bărbat în adevăr superior”.

Între acest portret și cel schițat mai târziu de Gh. Panu („...Vedeam pe la orele două pe un bătrân, slab cu o figură blândă, cu un aer foarte modest, în spate cu o pelerină cenușie, furișându-se printre elevi și intrând în cancelarie”), între aceste două apariții își face loc umbra aceluiși Bărnuțiu, strângându-și peste umeri aceeași pelerină surdă, pe sub strașinele ulițelor din Pavia, în toamna anului 1852, necunoscut de nimeni, frământat de multe griji. Prudent, potolit, învățat de nevoi cu oportunismul: dârz însă în modestia lui și totdeauna preocupat de atitudinea morală.

Cel dintâi gând, odată de bine de rău așezat, i-a fost să se înscrie la Facultatea de Drept, formalitate care, pe vremea când Nordul Italiei era încă supus Austriei ca și Transilvania, nu se putea face fără prealabila autorizație de liberă petrecere din partea autorităților austriece din Milano. Așa că, deocamdată, Bărnuțiu se va mulțumi să se apropie furiș, de gangul Universității, poate uneori să cuteze a intra într’o sală de curs.

Fațada edificiului academic din Pavia, vastă, dar inexpresivă, n’ar lăsa a bănuși înfățișarea dinăuntru, cu cele cinci curți interioare în stil de Renaștere, cu galerii și statui de marmoră, evocând străvechile glorii ale celei mai îndătinată universități din lume. Într-adevăr, unică prin continuitatea dăinurii sale din epoca romană până azi și revendicând meritul de a fi cea dintâi școală de Stat care a instituit diploma de „laureat” cu titlu academic, Universitatea din Pavia este prototipul acelei „Universitas” din care s-au dezvoltat cu vremea toate universitățile din lume. Căci la Curtea Regilor longobarzi din „Papia” (cum i se spunea orașului), se găsea încă de prin anii 825, o școală zisă „Studium” cu maeștri celebri în ale Retoriciei, Filosofiei și Dreptului, școală din care aveau să iasă celebri ca Paolo Diacono sau maestrul lui Carol cel Mare. Astfel că înainte de Renaștere, Universitatea aceasta era celebră în Europa, alături de Paris, Bologna, Oxford sau Montpellier. În epoca umaniștilor se numărau la Pavia peste trei mii de studenți (între care, poate, Cristofor Columb și, mai târziu, Leonardo da Vinci). Demn de menționat este în sfârșit faptul că, de timpuriu, această Universitate atrăgea mulți studenți străini, francezi, englezi, spanioli, germani, suedezi, greci și chiar unguri, cu rectorul lor, cu căminurile colegiale, capelele, cimitirele, societățile studențești și privilegiile legale aparte. Mai târziu faima științifică a acestei Universități, fusese ilustrată de maeștri ca Lazzaro Spallanzani – marele naturalist din Secolul XVIII, călător prin părțile noastre – ori ca Alessandro Volta el însuși. Epocala invenție, care a revoluționat știința omenească, a ieșit din laboratoarele acestei Universități în 1800. Acolo înființase încă de prin 1783 un colegiu germano-ungaric, frecventat un timp de studenți din împărăția habsburgică. Astfel că mergând la Pavia, Bărnuțiu urma, poate fără știința lui, o tradiție locală, poate chiar una ardeleană.

Spre a se simți mai întărit în nevoile și sărăcia cu care avea să lupte la studii în Italia timp de doi ani, Bărnăuțiu determinase într'acestea pe alți doi tineri ardeleni să părăsească Viena, spre a-și lua doctoratul tot în Italia. Aceștia, foști elevi ai lui Bărnăuțiu în Transilvania, erau Alexandru Papiu Ilarian și Iosif Hodoș. Cel dintâiu, după ce și-a luat doctoratul în Drept la Padova, a ajuns profesor, jurisconsult, ministru chiar, dar, mai ales, harnic istoriograf. Hodoș, mai modest, s'a mulțumit cu rosturi culturale în Ardealul lui și cu cinstea de academician.

Cât despre Bărnăuțiu, bătrânul nostru student din Italia, după luarea diplomei de doctor în Drept (la patruzeci și opt de ani) întru cât nădejdea înființării unei Universități românești în Ardeal se spulberase, avea să primească invitația de a spori cu știința adunată în țara Italiei prestigiul Academiei Mihăilene, de curând înființată la Iași.

Mergând acolo, acela care fusese cu ani în urmă cea mai strălucită expresie a naționalismului românesc, din Ardeal, făcea să dăinuiască în cultura Moldovei – pe atunci necontestată în întâietatea ei – vechile tradiții ale școlii ardeleni, menită să lămurească în orice chip conștiința latinității noastre prin grai și datini strămoșești.